

doi:10.5559/di23.1.06

RELIGIOZNOST I STAVOVI PREMA SEKSUALNOSTI I BRAKU ODRASLE POPULACIJE U HRVATSKOJ

Dinka MARINOVIĆ JEROLIMOV, Branko ANČIĆ
Institut za društvena istraživanja, Zagreb

UDK: 316.644:613.88

316:2

2:613.88

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. 7. 2013.

U članku se analiziraju stavovi odrasle populacije u Hrvatskoj prema nekim pitanjima s područja braka i seksualnosti. Cilj je bio istražiti u kojoj je mjeri dominantno kršćanska, odnosno katolička, populacija u skladu s normama tradicionalnoga crkvenog morala u tim pitanjima te upućuju li recentni podaci na neke promjene. Kada se govori o pristajanju uz crkvene moralne norme na području seksualnosti i obitelji, na temelju dosadašnjih istraživanja postavljena je opća hipoteza o religioznim ispitanicima kao heterogenoj skupini. To podrazumijeva da veća religioznost (promatrana kroz indikatore religijske identifikacije i prakse) podrazumijeva manju permisivnost u stavovima prema seksualnosti i nekim pitanjima s područja bračnih odnosa. U radu su posluzili podaci iz dvaju istraživanja: *Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj (DRP)* iz 2004. i *International Social Survey Programme (ISSP) modul Religija* iz 2008./2009. godine. Analiza je pokazala da religiozni ispitanici nisu homogena skupina, pri čemu se indikator religijske prakse pokazao kao konzistentniji prediktor, odnosno utvrđeno je da postoji veća šansa da će oni ispitanici koji redovito odlaze u crkvu na vjerske službe biti tradicionalniji u stavovima o seksualnosti i braku. Međutim, nalazi upućuju i na prisutnost kombinacije tradicionalnih i modernih vrijednosti i u vjerničkoj populaciji. U kontekstu sociodemografskih i sociostrukturnih korelata, ispitanici mlađe dobi, obrazovaniji, muškoga spola te oni iz urbanih sredina iskazuju veću permisivnost u istraživanim stavovima.

Ključne riječi: religioznost, seksualna permisivnost, brak

Dinka Marinović Jerolimov, Institut za društvena istraživanja
u Zagrebu, Amruševa 11/2, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: dinka@idi.hr

UVOD¹

U drugoj polovici 20. stoljeća osjetno se promijenilo shvaćanje ljudske seksualnosti. Bračni, obiteljski i spolni odnosi sve se više liberaliziraju. Feministički pokreti, pokreti za prava homoseksualaca i borba za legaliziranje homoseksualnih brakova, porast rastave brakova, ponovna ženidba nakon rastave, iskustva življenja u izvanbračnoj zajednici, razvijenost i uporaba kontracepcijskih sredstava, sve ranije stupanje u seksualne odnose, porast društvene tolerancije prema životnim stilovima itd. – sve je to utjecalo na promjenu "slike" seksualnosti i na promjenu stavova i vrijednosti u vezi s ovim važnim aspektom ljudskoga života. Trend seksualne permisivnosti, odnosno sve veće snošljivosti prema (bar dijelu) navedenih promjena, globalnog je karaktera (Ingelhart, 1997; Halman, 1995; Kelley, 2001; Štulhofer, Anterić i Šlosar, 2004). To se može reći i za sve veću "seksualizaciju društva", koja odražava kontrakturna gibanja 1960-ih godina, ali i današnju komercijalizaciju i komodifikaciju, osobito pod utjecajem medija i popularne kulture (Hunt i Yip, 2012).

Tako važne sociokulturne promjene reflektiraju se na individualni moral ljudi i ponašanje u svakodnevnom životu i na društva u cjelini, pa imaju i svoju javnu, političku dimenziju. Dapače, ni jedan aspekt ljudskoga života nije toliko podložan kontroli, restrikcijama i tabuima kao ljudska seksualnost. U tom kontekstu nezaobilazna je uloga religija i crkava, koje, u svim vremenima i prostorima, nastoje strukturirati obiteljske odnose i seksualno ponašanje dajući moralne okvire kao vodilje te osobito propisujući zabrane koje se odnose na seksualnost. Može se reći da su svi religijski diskursi ujedno i diskursi o ljudskom tijelu, jer kada religija govori o religijskim praksama i vjerovanjima, usporedno uvijek izražava i brigu za ljudsko tijelo (Carrette, 2000). Koliko je religijska tradicija važan čimbenik u regulaciji seksualnosti, govori i činjenica o razlikama između tzv. "protestantskih", "katoličkih" i "pravoslavnih" zemalja u Europi. Ta se razlika očituje upravo između protestantske grupe zemalja, s jedne strane, te katoličke i pravoslavne grupe, s druge, i to tako da su u protestantskim zemljama zabilježene manje seksualne restrikcije. Primjerice, Nizozemska, Švedska i Velika Britanija bile su prve zemlje koje su isticale obiteljsko planiranje i seksualno obrazovanje temeljeno na školskom sustavu (Štulhofer i Rimac, 2009). Stoga je razumljivo da se u javnom prostoru često sukobljavaju, definiraju i redefinišu sekularni i religijski diskursi oko pojedinih "vrućih" pitanja s područja obiteljskoga i seksualnoga života (pobačaja, religijskog obrazovanja u javnim školama, zakonskog reguliranja homoseksualnih brakova itd.).²

Hrvatska je zemlja u kojoj velika većina ljudi izražava pripadanje jednoj od konfesija. Prema rezultatima zadnjega po-

pisa stanovništva (2011), 0,34% hrvatskih građana pripada protestantskim denominacijama, 1,47% pripada islamu, 4,44% hrvatskih građana pripada pravoslavlju, dok je dominantna pripadnost katoličanstvu, i to na razini od 86,28%.³ Drugim riječima, 93% stanovnika pripada religijama koje sve imaju određena, vrlo često striktna, pravila koja se odnose na obiteljski život i seksualnost. Stoga je za naš sociokulturni kontekst važno kako se s tim promjenama i njihovim posljedicama suočavaju religijski akteri, a konkretnije zbog dominantne pripadnosti i Katolička crkva,⁴ te u kojoj su mjeri njezina moralna učenja u vezi s bračnim i spolnim odnosima prihvaćena u stanovništvu Hrvatske. Naime, nakon promjene društvenoga sustava na početku 1990-ih, u Hrvatskoj se, kao i u mnogim drugim postsocijalističkim zemljama, promijenio položaj i uloga religije i Crkve u društvu te je poraslo njihovo ukupno društveno značenje i njihova javna prisutnost. Postale su istaknuto prisutne u medijima javnog informiranja te u obrazovnom sustavu. Posebno jača uloga Katoličke crkve kao dominantne religijske zajednice s izrazito većinskom pripadnošću. Iako je, kao što je poznato iz istraživanja provedenih 1970-ih i 1980-ih godina, religioznost u Hrvatskoj bila znatno rasprostranjena, osobito na razini izjašnjavanja o konfesionalnoj pripadnosti, u novim društvenim okolnostima ona je doživjela izražen porast koji se manifestirao i u njezinim drugim ključnim dimenzijama (religijske samoidentifikacije, vjerovanja i religijske prakse). Visoka razina deklarirane religioznosti potvrđena je i potkraj 1990-ih, a recentni podaci iz 2004. i 2010. zapravo potvrđuju nalaze o stabilizaciji vjerničke strukture (Črpić i Zrinščak, 2010; Sekulić, 2011). U više istraživanja utvrđen je i značajan porast individualne religioznosti nakon 1990. godine. To su podjednako pokazala istraživanja odrasle populacije i mladeži. U tim je istraživanjima utvrđena vrlo visoka razina religioznosti (posebno u dimenzijama konfesionalne i religijske identifikacije te nekih temeljnih crkvenih vjerovanja), no ona nije podjednaka u svim dimenzijama (Boneta, 2000; Cifrić, 2000; Črpić i Kušar, 1998; Črpić i Valković, 2000; Goja, 2000; Mandarić, 2000; Marinović Jerolimov, 1999, 2000, 2001, 2002; Nikodem, 2011; Zrinščak, Črpić i Kušar, 2000; Vrcan, 1990, 2001). U ritualnoj dimenziji, a osobito posljedičnoj, religioznost je prisutna u manjem opsegu.

No iako religioznost u Hrvatskoj čini zajednički kulturni obrazac ne samo religioznih nego i manje religioznih i nereligioznih dijelova populacije, analize su pokazale da se, uz procese revitalizacije, desekularizacije i deprivatizacije, na individualnoj razini uočavaju naznake paralelnoga postojanja i suprotnih procesa. To se očituje u različitom opsegu usvajanja pojedinih temeljnih religijskih vjerovanja, paralelnom usvajanju alternativnih izvancrkvenih vjerovanja kod dijela vjer-

nika, raskoraku između razine vjerovanja i religijske prakse te u odstupanju stavova ispitanika od crkvenih moralnih normi (što nije hrvatska specifičnost, nego je prisutno i u drugim društvima s dominantnom i visoko rasprostranjenom katoličkom populacijom).

Iako religiozniji pojedinci u većem stupnju prihvaćaju tradicionalne vrijednosti (Baloban i Črpić, 1998; Labus, 2000, 2005) posljedična dimenzija religioznosti koja se odnosi na učinak religioznosti u svakodnevnom životu, a koju se istraživalo na razini stavova ljudi, pokazuje da su tu u znatnoj mjeri "na djelu" liberalne, moderne vrijednosti (Marinović Jerolimov, 2002; Črpić i Zrinščak, 2005). Kada govorimo o vrijednostima, u hrvatskom je društvu prisutna konzistentna struktura koju određuje tradicionalna i kolektivna vrijednosna svijest, pri čemu su u većoj mjeri prihvaćene kolektivne vrijednosti obitelji, države, socijalne pravde, nacionalne prošlosti, koje su obilježene patrijarhalnim, autoritarnim, etnocentričkim te tradicionalnim emocionalno-psihološkim dimenzijama (Labus, 2005). Istodobno se prihvaćaju i moderne vrijednosti, pa se može reći da hrvatsko društvo obilježava kombinacija retraditionalizacije i modernizacije osnovnih vrijednosnih orijentacija. Retraditionalizacija se iskazuje porastom religioznosti i nacionalnog ekskluzivizma, dok je utjecaj modernizacije npr. vidljiv u većem prihvaćanju rodne jednakosti, tj. opadanju rodno konzervativizma (Sekulić, 2011).

Kada su u pitanju religijski stavovi o seksualnosti i braku te pobačaju, istraživanja su pokazala odklon od vrijednosti tradicionalnoga religijskog morala (Baloban i Črpić, 1998, 2000a, 2000b; Goldberger, 2005; Marinović Jerolimov, 2002). S druge strane, istraživanje promjena u seksualnoj permisivnosti mladih (studentske populacije) od 1998. do 2003. godine pokazalo je pad seksualne permisivnosti, što autori povezuju sa specifičnim djelovanjem vjerničke retraditionalizacije promatrane kroz utjecaj vjerskog odgoja u obitelji i školskoga vjeronauka (Štulhofer i sur., 2004). Ovi nalazi upućuju na neke interpretativne hipoteze u kontekstu budućih kretanja i na razini opće populacije.

Europsko istraživanje vrednota iz 1999. godine pokazalo je gdje se Hrvatska, s obzirom na pitanja s područja individualnoga morala, nalazi u europskom kontekstu.⁵ Prema rezultatima, ispitanici iz zapadnoeuropskih zemalja pokazali su višu razinu permisivnosti (u smislu osobnog izbora) od onih u tranzicijskim zemljama. Pri tome je utvrđeno da ispitanici iz katoličkih zemalja (u kojima je više od 70% katolika), u koje se ubraja i Hrvatska, pokazuju znatno nižu razinu permisivnosti u odnosu na individualni moral nego ispitanici iz ostalih istraživanih europskih zemalja. Hrvatska je također po toj ra-

zini bliža istočnoeuropskim zemljama, u kojima je utvrđena razina permisivnosti najniža, za razliku od one najviše, zabilježene u sjevernoeuropskim zemljama (Baloban i Črpić, 2005).

No, s druge strane, prema rezultatima međunarodnog istraživanja *Aufbruch*, u Hrvatskoj su neka pitanja spolnosti (ne/imati seksualne odnose prije braka i ne rabiti umjetne metode zaštite od začeća – pilule, kondome) kod ispitanika "najmanje prepoznata kao nešto supstancijalno kršćansko čega bi se suvremeni vjernik – kršćanin trebao držati, a da bi se mogao smatrati kršćaninom", što je utvrđeno i za opću populaciju i za religijske praktikante (Aračić, Črpić i Nikodem, 2003, str. 75-76).

Slijedom navedenih rezultata cilj ovoga rada jest steći uvid u stavove populacije u Hrvatskoj prema nekim pitanjima s područja spolnosti i braka, odnosno utvrditi u kojoj je mjeri dominantno kršćanska, odnosno katolička, populacija u skladu s normama tradicionalnoga crkvenog morala u tim pitanjima te upućuju li recentni podaci na neke promjene. Kroz to se promatraju učinci religije u svakodnevnom životu vjernika.

Podaci se analiziraju u povezanosti s religijskom identifikacijom i religijskom praksom te sociodemografskim obilježjima ispitanika kako bi se utvrdilo koji dijelovi populacije s obzirom na navedena obilježja više pristaju uz tradicionalne (religijske), a koji više uz moderne (sekularne) vrijednosti. Ovdje svakako treba naglasiti da se pri tome ne gubi iz vida suvremena kompleksnost religioznosti, odnosno znanstveno propitkivanje stroge dihotomne podjele religijsko – sekularno i njezine smislenosti na razini individualne samoidentifikacije gdje se ta podjela rastače i miješa (Yip i Nynäs, 2012).

U tom se smislu i dihotomija permisivnost – nepermisivnost ovdje rabi samo kao uobičajeno analitičko "oruđe". Postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Religiozni ispitanici nisu homogena skupina s obzirom na pristajanje uz crkvene moralne norme kada je riječ o stavovima o braku i seksualnosti. To podrazumijeva da je intenzivnija religioznost prediktor manje permisivnosti u tim stavovima.

Ovdje intenzitet religioznosti pratimo uz pomoć dvaju indikatora (dimenzije): religijske samoidentifikacije i religijske prakse. Unutar ove hipoteze provjeravamo i dvije pothipoteze: 1) da je veći stupanj na skali religijske samoidentifikacije prediktor manje permisivnosti u stavovima o braku i seksualnosti i 2) da je učestalije sudjelovanje u religijskoj praksi, kroz veću izloženost crkvenim stavovima, također prediktor manje permisivnosti u navedenim stavovima.

H2: Ne/permisivnost u stavovima o seksualnosti i braku povezana je sa sociostrukturnim i sociokulturnim obilježjima ispitanika (spol, dob, obrazovanje, rezidencijalni status – urbano/ruralno).

Naime, nekoliko komparativnih analiza iz međunarodnih istraživanja pokazalo je da su dob, spol, rezidencijalni status i obrazovanje značajne sociostrukturne i sociokulturne distingvirajuće varijable kada je riječ o seksualnoj permisivnosti (Kelley, 2001; Widmer, Treas i Newcomb, 1998).

METODOLOŠKE NAPOMENE

U radu se analiziraju podaci iz dva istraživanja:

Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj (DRP), koje je proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 2004. godine. U tom je istraživanju primijenjen opsežniji sustav varijabli/stavova o seksualnosti i braku nego u drugim socioreligijskim istraživanjima provedenima u Hrvatskoj nakon 1990-ih.

Uz podatke ovog istraživanja prikazat će se i nalazi iz recentnijeg istraživanja u okviru međunarodnoga projekta *International Social Survey Programme (ISSP)* modula *Religija* provedenog 2008./2009. godine (ISSP Research Group, 2012). Iako podaci nisu striktno komparativni s prethodno navedenim istraživanjem zbog različitosti u indikatorima, podaci iz ISSP-a mogu upozoriti na određene tendencije u stavovima u navedenom području, tj. na smjer promjena. U tom smislu nalazimo važnim uputiti ne samo na ograničenje ovoga rada nego i na potrebu da se u budućim socioreligijskim (anketnim) istraživanjima rabe iste skale temeljnih dimenzija religioznosti. Za komparativne analize podataka istraživanja koja su provedena u više valova (npr. Aufbruch, EVS) to je osigurano, dok će za ovdje prikazane analizirane podatke iz ISSP-a to biti moguće kada se provede idući val istraživačkoga modula *Religija*.

Ispitanici

U DRP istraživanju podaci su prikupljeni metodom ankete na proporcionalno stratificiranom slučajnom uzorku stanovnika Hrvatske starijih od 18 godina (N = 2220). U uzorku je osigurana proporcionalna zastupljenost s obzirom na vrstu naselja, spol, dob, školsku spremu i aktivnost.⁶ U ISSP istraživanju podaci su također prikupljeni metodom ankete na troetapnom stratificiranom slučajnom uzorku ispitanika starijih od 18 godina (N = 1201). Uzorkovanje je obuhvaćalo razinu naselja, kućanstava te individualnu razinu. Prva etapa odnosi se na selekciju naselja kao primarnih jedinica uzorka te se temeljila na metodi *probability proportionate to size*. Unutar svakoga naselja primijenjena je *random starting points* metoda. Druga eta-

pa odnosi se na odabir kućanstava, i to *random walk* metodom, dok se u trećoj etapi odabiralo ispitanika/ispitanicu po ključu zadnjega rođendana.⁷

Zavisne varijable

Predmet analize stavovi su o seksualnosti i braku iskazani uz pomoć tvrdnji (indikatora) iz DRP-a o upotrebi kontracepcijskih sredstava, seksualnim odnosima prije braka, rastavi braka, životu u izvanbračnoj zajednici, rađanju izvanbračne djece, legalizaciji prostitucije, ljubavnom odnosu s osobom koja je već u braku, sklapanju homoseksualnih brakova, seksualnim odnosima s osobom istoga spola te tvrdnji da žena u brak treba ući nevinna. Ispitanici su iskazivali stupanj prihvatljivosti navedenih tvrdnji na temelju ponuđenih odgovora (od 1 do 5): potpuno neprihvatljivo, uglavnom neprihvatljivo, neutralan/neutralna sam, uglavnom prihvatljivo i potpuno prihvatljivo. Za potrebe analize ove smo odgovore saželi na tri kategorije: (1) neprihvatljivo, (2) neutralan/neutralna sam i (3) prihvatljivo.

Iz ISSP-a smo uzeli indikatore stavova o predbračnim seksualnim odnosima, seksualnim odnosima s nekim drugim osim supruga/e, te seksualnim odnosima s osobom istoga spola. Ispitanici su procjenjivali je li, po njihovu mišljenju, krivo ili nije krivo: a) ako žena i muškarac imaju spolne odnose prije braka; b) ako osobe u braku imaju spolne odnose s nekim drugim osim supruga/e; c) ako dvije osobe istoga spola imaju spolne odnose. Uzeta je skala odgovora od 1 do 5: uvijek krivo, gotovo uvijek krivo, samo ponekad krivo, uopće nije krivo, ne mogu odabrati. S obzirom na to da nisu uzete iste varijable s istim skalama odgovora u DRP-u i ISSP-ovim projektima, podaci nisu striktno komparativni, ali jesu komplementarni.

Nezavisne varijable

Kao indikator religioznosti iz DRP-a poslužila je skala religijske samoidentifikacije od 6 stavaka: (1) uvjereni vjernici koji prihvaćaju sve što njihova vjera uči, (2) religiozni, premda ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, (3) dosta razmišljaju o tome, ali nisu načistu vjeruju li ili ne, (4) ravnodušni prema religiji, (5) nereligiozni koji nemaju ništa protiv religije i (6) nereligiozni koji su protivnici religije. Za potrebe analize skala je rekodirana u 5 stupnjeva: prva dva stavka s najvećim udjelom ispitanika ostavljena su kako bi se uočile razlike unutar religijski samoidentificiranih, dok smo spojili 3. i 4. stavak (nesigurni i ravnodušni) te 5. i 6. stavak (nereligiozni i protivnici religije).

Kao indikator religijske prakse poslužilo je pitanje o učestalosti odlaska u crkvu na misu (nikada, samo za blagdane,

mjesečno, tjedno, dnevno), pri čemu je u analizi uzeta rekodirana varijabla od tri stupnja – (1) nikada; (2) mjesečno i rjeđe; (3) tjedno i češće.

Indikatori religioznosti iz ISSP-a razlikuju se. Ovdje je uzeta skala intenziteta religioznosti Likertova tipa od 7 stupnjeva: izrazito religiozni, vrlo religiozni, donekle religiozni, ni religiozni ni nereligiozni, donekle nereligiozni, vrlo nereligiozni te izrazito nereligiozni. U analizi smo rabili i rekodiranu varijablu od 4 stupnja – (1) izrazito i vrlo religiozni; (2) donekle religiozni; (3) ni religiozni ni nereligiozni; (4) nereligiozni.

Učestalost odlazaka na vjerske obrede u crkvu kao indikator religijske prakse u ovom istraživanju imao je 8 stupnjeva: (1) nekoliko puta na tjedan; (2) jednom na tjedan; (3) dva do tri puta na mjesec; (4) jednom na mjesec; (5) nekoliko puta na godinu; (6) jednom na godinu; (7) još rjeđe; (8) nikada. Ovdje smo rabili rekodiranu verziju sa tri stupnja – (1) nikada; (2) mjesečno i rjeđe; (3) tjedno i češće.

Podaci su analizirani s obzirom na sljedeće sociodemografske karakteristike ispitanika: spol (1 – muško; 2 – žensko), dob, obrazovanje (1 – osnovnoškolsko obrazovanje i manje; 2 – srednjoškolsko obrazovanje; 3 – tercijarno obrazovanje) i rezidencijalni status (1 – urbano; 2 – ruralno). Kao indikator rezidencijalnoga statusa uzeta je varijabla u kojoj su ispitanici samoprocijenili gdje žive. Odgovori "veliki (veći) grad", "predgrađe ili rubni dio velikoga/većega grada" te "grad srednje ili male veličine" rekodirani su u "urbano", dok su odgovori "selo" i "izolirano gospodarstvo ili farma" rekodirani u "ruralno".

Statistička analiza

Podaci su analizirani uz pomoć univarijatnih (frekvencije, postoci, aritmetičke sredine, analiza varijance) i multivarijatnih metoda (Wilcoxonov Z-test, logistička regresijska analiza).

Na kraju bismo se osvrnuli na još neka metodološka ograničenja u radu. Pri proceduri prikupljanja podataka u DRP istraživanju nisu uzeti isti standardi kao u ISSP-u, pa tako, primjerice, nije evidentna stopa odbijanja, što u određenoj mjeri onemogućuje uvid u moguću pristranost uzorka. Što se tiče stavova o seksualnosti i braku, uzeti su *single-item* indikatori, pa je tako, primjerice, homonegativnost prikazana kroz indikator o sklapanju brakova istospolnih osoba te kroz indikator procjene prihvatljivosti/etičke prosudbe o seksualnim odnosima osoba istoga spola, što su pokazatelji samo jednog od aspekata homonegativnosti (drugi aspekti mogli bi uključivati stavove o homoseksualnim osobama ili pak socijalnu distancu prema njima). U svakom slučaju, s obzirom na to da je riječ o multidimenzionalnim konstruktima, potrebno je u budućim istraživanjima stavova o seksualnosti i braku rabiti raznovrsnije indikatore, kao i razne metodološke pristupe.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Uz već spomenutu visoku razinu konfesionalne identifikacije (93% u cijelom društvu), podaci iz istraživanja pokazuju da postoji visok broj deklariranih vjernika (78%). Utvrđena je i vrlo visoka razina religijskog odgoja u obitelji (81%) i školi ili crkvi (83%), s također vrlo visoko rasprostranjenom sakramentalnom praksom vezanom uz razdoblje socijalizacije u obitelji (94% krštenih, 85% onih koji su primili prvu pričest i 81% krizmanih) te 82% onih koji vjeruju u Boga (Marinović Jerolimov, 2005).

Međutim, detaljniji uvid u podatke pokazuje da, iako postoji visok broj deklariranih vjernika, oni nisu homogena skupina, s obzirom na to da oko 40% kaže kako prihvaćaju sve što njihova vjera uči, dok se nešto malo manje od 40% ispitanika smatra religioznima koji ne prihvaćaju sve što ih uči vjera. Što se tiče religijske prakse, tek ih oko 30% odlazi u crkvu u tjednu ili češće (vidjeti Prilog 1).

● **TABLICA 1**
Stavovi prema seksualnosti i braku
Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj 2004. (%)

	Neprihvatljivo	Neutralan/Neutralna	Prihvatljivo
Upotreba kontracepcijskih sredstava	15,6	16,3	68,1
Seksualni odnosi prije braka	16,3	20,0	63,8
Rastava braka	26,8	18,3	54,8
Život u izvanbračnoj zajednici	31,1	20,3	48,6
Rađanje izvanbračne djece	33,6	22,1	44,3
Žena u brak treba ući nevinna	54,7	22,3	23,0
Legalizacija prostitucije	61,2	15,3	23,5
Ljubavni odnos s osobom koja je već u braku	66,0	18,4	15,6
Sklapanje homoseksualnih brakova	79,0	12,7	8,3
Seksualni odnosi s osobom istoga spola	80,0	12,5	7,5

Što se tiče stavova o seksualnosti i braku, iz prikazanih podataka (Tablica 1) vidi se da je ispitanicima većinom prihvatljiva upotreba kontracepcijskih sredstava (68%), zatim po razini prihvatljivosti slijede seksualni odnosi prije braka (64%) te rastava braka (55%).⁸ Gotovo polovici ispitanika prihvatljiv je život u izvanbračnoj zajednici (49%), a u značajnoj je mjeri prihvatljivo i rađanje izvanbračne djece (44%).

Ispitanicima je, međutim, izrazito većinski neprihvatljiv odnos s osobom istoga spola (80%) i sklapanje homoseksualnih brakova (79%). U tom smislu hrvatski građani slijede trend zabilježen u svijetu (Kelly, 2001; Widmer i sur., 1998), tj. značajno su im manje prihvatljivi homoseksualni odnosi nego predbračni spolni odnosi. Stoga možemo reći da, u europskom kontekstu, Hrvatska pripada tzv. "novim" europskim zemljama (srednje i istočne Europe), u kojima je homoseksualnost značajno manje prihvatljiva nego u zapadnoeuropskim zemljama (Štulhofer i Rimac, 2009).

● **TABLICA 2**
Religijska samo-
identifikacija i
prihvatljivost stavova i
ponašanja (ANOVA)

Ispitanicima je također većinom neprihvatljiv ljubavni odnos s osobom koja je već u braku (66%). Za 55% ispitanika neprihvatljiv je stav da žena u brak treba ući nevinna, pri čemu je i najviša razina onih koji o tome imaju neutralan stav (22,3%).

		Uvjereni vjernici (1)	Religiozni (2)	Nesigurni i ravnodušni (3)	Nereligiozni i protivnici religije (4)	Ukupno
Život u izvanbračnoj zajednici	M	2,66	3,56	3,75	3,84	3,24
	SD	1,410	1,347	1,287	1,363	1,451
	F			95,212*		R ² = 0,114
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4		
Upotreba kontracepcijskih sredstava	M	3,41	4,22	4,17	4,40	3,90
	SD	1,443	1,122	1,190	1,085	1,331
	F			76,861*		R ² = 0,094
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4		
Seksualni odnosi prije braka	M	3,40	4,06	4,12	4,24	3,81
	SD	1,360	1,181	1,193	1,164	1,303
	F			56,599*		R ² = 0,071
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4		
Rastava braka	M	2,92	3,73	3,89	4,02	3,45
	SD	1,437	1,295	1,276	1,290	1,421
	F			79,311*		R ² = 0,097
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4		
Rađanje izvanbračne djece	M	2,66	3,34	3,46	3,67	3,11
	SD	1,387	1,354	1,385	1,364	1,424
	F			57,338*		R ² = 0,072
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-4		
Žena u brak treba ući nevinna	M	2,90	2,10	2,00	1,87	2,39
	SD	1,442	1,283	1,230	1,224	1,404
	F			74,489*		R ² = 0,092
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4		
Seksualni odnosi s osobom istoga spola	M	1,41	1,68	1,81	1,94	1,61
	SD	0,879	1,122	1,191	1,375	1,080
	F			20,833*		R ² = 0,027
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-4		
Sklapanje homoseksualnih brakova	M	1,40	1,71	1,79	2,08	1,63
	SD	0,899	1,141	1,236	1,414	1,111
	F			27,514*		R ² = 0,036
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-4		
Legalizacija prostitucije	M	1,65	2,51	2,69	3,07	2,23
	SD	1,160	1,518	1,566	1,631	1,489
	F			96,256*		R ² = 0,115
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-4		
Ljubavni odnos s osobom koja je već u braku	M	1,68	2,16	2,66	2,76	2,08
	SD	1,067	1,233	1,378	1,393	1,265
	F			76,852*		R ² = 0,094
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-3, 2-4		

Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj 2004.; *p < 0,001; korigirana p-vrijednost 0,0125

No ono što nas ovdje posebno zanima jest utvrditi razliku li se međusobno u ne/prihvaćanju svih navedenih stavova (i u kojoj mjeri) grupe ispitanika prema religijskoj samoidentifikaciji – uvjereni vjernici i religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči te, s druge strane, nesigurni i ravnođušni, kao i nereligiozni i protivnici religije.⁹

● TABLICA 3
Religijska praksa i prihvatljivost stavova i ponašanja (ANOVA)

		Nikad (1)	Mjesečno i rjeđe (2)	Tjedno i češće (3)	Ukupno
Život u izvanbračnoj zajednici	M	3,77	3,35	2,74	3,24
	SD	1,359	1,403	1,445	1,451
	F			69,957*	R ² = 0,059
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	
Upotreba kontracepcijskih sredstava	M	4,18	4,07	3,43	3,90
	SD	1,274	1,221	1,435	1,331
	F			62,337*	R ² = 0,053
	Post-hoc testovi			1-3, 2-3	
Seksualni odnosi prije braka	M	4,04	3,96	3,41	3,81
	SD	1,282	1,233	1,354	1,303
	F			46,588*	R ² = 0,040
	Post-hoc testovi			1-3, 2-3	
Rastava braka	M	3,88	3,58	2,94	3,45
	SD	1,369	1,359	1,426	1,421
	F			67,168*	R ² = 0,057
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	
Rađanje izvanbračne djece	M	3,50	3,16	2,77	3,11
	SD	1,428	1,392	1,407	1,424
	F			34,379*	R ² = 0,030
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	
Žena u brak treba ući nevina	M	2,24	2,22	2,80	2,39
	SD	1,425	1,334	1,436	1,404
	F			39,151*	R ² = 0,034
	Post-hoc testovi			1-3, 2-3	
Seksualni odnosi s osobom istoga spola	M	1,77	1,63	1,49	1,61
	SD	1,238	1,080	0,961	1,080
	F			8,415*	R ² = 0,008
	Post-hoc testovi			1-3	
Sklopanje homoseksualnih brakova	M	1,86	1,65	1,45	1,63
	SD	1,341	1,097	0,947	1,111
	F			16,715*	R ² = 0,015
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	
Legalizacija prostitucije	M	2,77	2,33	1,73	2,23
	SD	1,674	1,484	1,213	1,489
	F			67,691*	R ² = 0,058
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	
Ljubavni odnos s osobom koja je već u braku	M	2,46	2,18	1,69	2,08
	SD	1,388	1,268	1,070	1,265
	F			53,606*	R ² = 0,046
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 2-3	

Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj 2004.; *p < 0,001; korigirana p-vrijednost 0,016

Post-hoc analiza pokazala je da se, s obzirom na religijsku identifikaciju, kod stavova koji su u populaciji više u polju prihvaćanja (upotreba kontracepcijskih sredstava, seksualni odnosi prije braka, rastava i život u izvanbračnoj zajednici) uvjereni vjernici izdvajaju od ostalih ispitanika s nižom razinom prihvaćanja, iako i oni upotrebu kontracepcijskih sredstava i seksualne odnose prije braka više prihvaćaju nego što ne prihvaćaju. Međutim, rastava i život u izvanbračnoj zajednici neprihvatljiviji im je, za razliku od ostalih grupa religijske samoidentifikacije.

Što se tiče ostalih stavova koji su većinski neprihvatljivi, uvjereni vjernici i ovdje se izdvajaju kao oni kojima su ti stavovi najneprihvatljiviji (homoseksualni odnosi i homoseksualni brakovi, legalizacija prostitucije, ljubavni odnos s osobom koja je već u braku), dok prihvatljivost linearno raste s opadanjem religioznosti.

Religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči u svim se stavovima razlikuju od uvjerenih vjernika i bliže su nesigurnima i ravnodušnima te ponegdje i nereligioznima negoli uvjerenim vjernicima.

Prema tome, intenzivnija religioznost prediktor je manje permisivnosti u istraživanim stavovima o seksualnosti i braku.

Razlikuju li se ispitanici u prihvaćanju svih navedenih stavova i s obzirom na učestalost sudjelovanja u religijskoj praksi, prikazano je u Tablici 3.

Post-hoc analiza pokazala je da postoje razlike u ne/prihvaćanju većine navedenih stavova s obzirom na učestalost sudjelovanja u religijskoj praksi, i to tako da su ispitanici koji tjedno i češće odlaze u crkvu najmanje permisivni. Permisivnost se povećava kako se smanjuje učestalost religijske prakse. Najveća je pak razlika s obzirom na stav o životu u izvanbračnoj zajednici, zatim o upotrebi kontracepcijskih sredstava, legalizaciji prostitucije, rastavi braka, i to u smislu manje prihvaćenosti kod redovitih praktikanata i njihove veće prihvaćenosti stava da žena u brak treba ući nevina.

Redovitija religijska praksa, prema tome, prediktor je manje permisivnosti u navedenim stavovima o braku i seksualnosti.

Nalazi iz projekta *International Social Survey Programme – Religion 2008/2009*

Iako se neki od rezultata prikazanih u Tablici 4 ne mogu striktno usporediti s podacima iz 2004. godine, iz već objašnjenih razloga, rezultati ipak pokazuju određenu sličnost u strukturnim tendencijama. Tri četvrtine ispitanika smatra se religioznima (78%) – od toga se 7% ispitanika smatra izrazito religioznima, a 23% vrlo religioznima, dok je tek nešto iznad 20% redovitih crkvenih praktikanata. Dakle i ovo istraživanje po-

● **TABLICA 4**
 Stavovi prema
 seksualnosti i braku
*International Social
 Survey Programme
 2008/2009* (%)

kazuje izostanak homogenosti religiozno deklarirane populacije (vidjeti Prilog 1). S druge strane, podaci pokazuju (unatoč iskazanim rezervama s obzirom na striktnu komparabilnost) da je religioznost u Hrvatskoj i dalje visoka, no da se zbivaju promjene u nekim dimenzijama. Redovita religijska praksa u evidentnom je padu, što je u skladu s podacima komparativne analize istraživanja EVS za gotovo isto promatrano razdoblje (Črpić i Zrinščak, 2010).

	Uvijek krivo	Skoro uvijek krivo	Samo ponekad krivo	Uopće nije krivo
Seksualni odnosi prije braka	8,5	4,9	12,6	74,1
Seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e	68,2	18,1	8,5	5,3
Seksualni odnosi osoba istoga spola	65,8	9,4	5,5	19,3

Sličnosti u tendencijama vidljive su i prema ovim indikatorima stavova o seksualnosti i braku. Visoka razina permissivnosti vidi se kod moralne procjene prihvatljivosti seksualnih odnosa prije braka, s obzirom na to da tri četvrtine ispitanika smatra kako to uopće nije pogrešno. S druge strane, prihvatljivost stava o seksualnim odnosima s nekim drugim osim supruga/e i stava o seksualnim odnosima osoba istoga spola pokazuje da većina ispitanika procjenjuje kao nešto što je pogrešno, pri čemu postoji statistički značajna razlika u procjeni ovih dvaju stavova (Wilcoxon Z-test = -6,721; $p < 0,001$). U značajno višoj mjeri procjenjuju se pogrešnima seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e (oko 95%) nego što se procjenjuje stav u seksualnim odnosima osoba istoga spola (oko 80%). Usporedba s rezultatima projekta *South-east European Social Survey Project* prikupljenih također 2004. godine, u kojem se rabio isti indikator stava o prihvatljivosti seksualnih odnosa osoba istoga spola, pokazuje da postoji određena promjena. Primjerice, samo je 2% ispitanika tada ocijenilo da uopće nije pogrešno ako osobe istoga spola imaju seksualne odnose (Brajdić Vuković i Štulhofer, 2012), dok podaci iz ISSP-a 2008./2009. pokazuju da to misli gotovo 20% građana.

Što se tiče religijske samoidentifikacije i prihvatljivosti stavova i ponašanja, vidi se da su tendencije slične kao i 2004. godine. Religiozniji ispitanici pokazuju manju razinu permissivnosti: seksualne odnose prije braka ispitanici koji se smatraju izrazito i vrlo religioznima češće procjenjuju "ponekad krivim", dok ostale tri skupine češće procjenjuju odgovorom "uopće nije krivo", a u većoj mjeri to čine neodlučni i nereligiozni. Izvanbračne seksualne odnose religiozni ispitanici (prve dvije skupine) u najvećoj mjeri procjenjuju kao nešto što je uvijek krivo, a ispitanici u druge dvije skupine kao gotovo

● **TABLICA 5**
Religijska samoidentifikacija i prihvatljivost stavova i ponašanja (ANOVA)

uvijek krivo. Seksualne odnose osoba istoga spola religiozni ispitanici (iako nešto manje nego u prethodnom stavu) smatraju "skoro uvijek krivim", dok jedino nereligiozni češće misle da je to "ponekad krivo".

		Izrazito i vrlo religiozni (1)	Donekle religiozni (2)	Ni religiozni ni nereligiozni (3)	Nereligiozni (4)	Ukupno
Seksualni odnosi prije braka	M	3,20	3,58	3,78	3,86	3,52
	SD	1,112	0,885	0,619	0,482	0,926
	F			24,392*		R ² = 0,056
	Post-hoc testovi			1-2, 1-3, 1-4, 2-4		
Seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e	M	1,40	1,47	1,73	1,74	1,51
	SD	0,784	0,841	1,000	0,901	0,859
	F			8,284*		R ² = 0,024
	Post-hoc testovi			1-3, 1-4, 2-3, 2-4		
Seksualni odnosi osoba istoga spola	M	1,50	1,73	2,03	2,53	1,78
	SD	0,994	1,178	1,241	1,408	1,200
	F			25,328*		R ² = 0,071
	Post-hoc testovi			1-3, 1-4, 2-4, 3-4		

International Social Survey Programme – Religion 2008/2009; *p < 0,001; korigirana p-vrijednost 0,0125

● **TABLICA 6**
Religijska praksa i prihvatljivost stavova i ponašanja (ANOVA)

Religijska se praksa također pokazuje značajnim prediktorom stavova o seksualnim odnosima i braku. Religijski nepraktikanti imaju značajno permissivnije stavove od praktikanata, no permissivnost varira prema indikatorima. Tako, primjerice, nema statistički značajne razlike između onih koji odlaze mjesečno i rjeđe te onih koji odlaze tjedno i češće u crkvu što se tiče stava o seksualnim odnosima prije braka. Kod druga dva stava sve se tri skupine međusobno razlikuju.

		Nikad (1)	Mjesečno i rjeđe (2)	Tjedno i češće (3)	Ukupno
Seksualni odnosi prije braka	M	3,73	3,65	3,01	3,52
	SD	0,695	0,786	1,226	0,924
	F		50,644		R ² = 0,085
	Post-hoc testovi		1-3		
Seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e	M	1,82	1,51	1,28	1,51
	SD	1,018	0,853	0,682	0,859
	F		19,492		R ² = 0,040
	Post-hoc testovi		1-2, 1-3, 2-3		
Seksualni odnosi osoba istoga spola	M	2,39	1,79	1,38	1,78
	SD	1,405	1,193	0,866	1,200
	F		34,429		R ² = 0,063
	Post-hoc testovi		1-2, 1-3, 2-3		

International Social Survey Programme – Religion 2008/2009; *p < 0,001; korigirana p-vrijednost 0,016

● **TABLICA 7**
Rezultati logističke
regresije na stavovima
o seksualnosti

Kako bi se dublje istražio odnos između religioznosti i stavova ispitanika o seksualnim odnosima prije braka, o seksualnim odnosima s nekim drugim osim supruga/e te o seksualnim odnosima osoba istoga spola, napravljena je logistička regresijska analiza u kojoj smo, uz religijsku identifikaciju¹⁰ i praksu, uzeli u obzir i spol, dob, stupanj obrazovanja i rezidencijalni status. Kriterijske su varijable dihotomizirane tako da je odgovorima "uvijek krivo", "skoro uvijek krivo" i "samo ponekad krivo" dodijeljena vrijednost 1, dok je odgovoru "uopće nije krivo" dodijeljena vrijednost 0. U prilogu 2 nalazi se i tablica koja sadrži koeficijente korelacije, a iz koje se vidi da u regresijskom modelu nije došlo do supresije.

	Seksualni odnosi prije braka		Seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e		Seksualni odnosi osoba istoga spola	
	OR	95% CI	OR	95% CI	OR	95% CI
Dob	1,403*	1,156-1,703	0,670***	0,468-0,960	1,635*	1,291-2,071
Spol (1 = muško)	0,992	0,737-1,336	1,076	0,606-1,912	2,905*	2,000-4,220
Obrazovanje						
Primarno (referent)	1		1			
Sekundarno	1,726***	1,070-2,784	0,708	0,296-1,696	3,215*	1,636-6,318
Tercijarno	1,128**	0,761-1,670	1,063	0,534-2,116	1,838**	1,245-2,715
Rezidencijalni status (1 = urbano)	0,650**	1,142-2,027	0,715	0,744-2,628	0,474*	1,408-3,160
Religijska samoidentifikacija	0,611*	0,496-0,754	1,043	0,740-1,471	0,722**	0,584-0,893
Odlazak u crkvu	1,516**	1,133-2,027	2,281**	1,293-4,024	2,257*	1,550-3,286
Hosmer & Lemeshow test	12,24		9,54		7,63	

*p < 0,001; **p < 0,01; ***p < 0,05

U analizi se *dob* pokazuje značajnim prediktorom triju stavova, i to tako da su starijim ispitanicima manje prihvatljivi stavovi o seksualnom odnosu prije braka, preljubu i homoseksualnim odnosima nego mlađim ispitanicima. Što se tiče razlika prema *spolu*, one su vidljive samo kod stava o istospolnim seksualnim odnosima pri čemu će ženama u nešto većoj mjeri biti prihvatljiv stav o istospolnim seksualnim odnosima, nego muškarcima, što pokazuje nešto višu razinu homonegativnosti kod muškaraca nego kod žena. *Obrazovanje* je statistički značajan prediktor dvaju stavova: obrazovaniji ispitanici pokazuju permissivnije stavove kada se govori o seksualnim odnosima prije braka i seksualnim odnosima odraslih osoba istoga spola. Isti obrazac pokazuje se s obzirom na rezidencijalni status, i to za one ispitanike koji dolaze iz urbanih sredina. Zanimljivo je da religijska samoidentifikacija nije znača-

jan prediktor svih triju stavova. Iako veća religioznost uključuje manju razinu permisivnosti, kod stava o preljubu te značajnosti nema. Indikator religijske prakse pokazuje se konzistentno prediktivnim u sva tri modela. Ovi podaci slijede i trendove u svijetu, gdje su se dob, spol, rezidencijalni status i obrazovanje pokazali kao značajne sociostrukturne i sociokulturne distingvirajuće varijable kada je u pitanju seksualna permisivnost (Kelley, 2001; Widmer i sur., 1998).

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Analiza podataka iz navedenih istraživanja u dva razdoblja pokazuje da je razina prihvaćanja određenih stavova o seksualnosti i braku povezana sa stupnjem ne/religioznosti, i to tako da se permisivnost, odnosno iskazivanje liberalnijih (i tolerantnijih) stavova, povećava kako raste nereligioznost. Najveće razlike utvrđene su između uvjerenih vjernika i nereligioznih u pitanju rastave braka, legalizacije prostitucije, života u izvanbračnoj zajednici, rađanju izvanbračne djece, upotrebi kontracepcijskih sredstava te u stavu da žena u brak treba ući nevinu. U tom smislu potvrđena je prva hipoteza (i dvije pothipoteze) u nalazima iz oba prikazana istraživanja. Samoiskazani religiozni ispitanici nisu homogena skupina, što je očito iz činjenice da se, primjerice, uvjereni vjernici i religiozni koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči u svim navedenim stavovima značajno međusobno razlikuju, tako da (manje) religiozni iskazuju značajno viši stupanj permisivnosti. Štoviše, često su sličniji u stavovima onim ispitanicima koji su nesigurni i ravnodušni u religijskoj samoidentifikaciji. Uz to treba dodati da je indikator religijske prakse konzistentniji i jači prediktor, što se posebno može vidjeti u regresijskim modelima, odnosno da postoji veća šansa da će oni ispitanici koji redovito odlaze u crkvu na vjerske službe biti tradicionalniji u stavovima o seksualnosti i braku. Opravdano je pretpostaviti da je jedan od razloga i to što im se pri tome češće prenose crkvena učenja. U tom smislu religioznost je važna u oblikovanju stavova o seksualnosti, ali prije svega ako je riječ o angažiranoj vrsti religioznosti.

S obzirom na visok udio katolika i religioznih ispitanika u Hrvatskoj, na temelju ovih uvida može se reći da su ispitanici u značajnoj mjeri permisivniji u odnosu na kontracepciju, rastavu braka, predbračne seksualne odnose i rađanje izvanbračne djece, dok su oko homoseksualnosti značajno manje permisivni, tj. u velikoj su mjeri u skladu s tradicionalnim stavovima Crkve (iako petina ispitanika od njih odstupa bilo kroz neutralan stav ili kroz prihvaćanje). Teško je reći u kojoj su mjeri stavovi o homoseksualnosti formirani pod izravnim utjecajem stavova Crkve o tom pitanju, koliko općenito pod utjecajem u populaciji vrlo rasprostranjenoga tradicionalnoga

(i patrijarhalnog) sustava vrijednosti, a koliko ovise o razini informiranosti u svezi s tom problematikom pod utjecajem globalne kulturne transmisije. Može se pretpostaviti da su se stavovi donekle liberalizirali zbog pojave javnih rasprava o toj tematici u razdoblju veće demokratizacije društva, javnog istupanja istospolne populacije te veće prisutnosti tematike homoseksualnosti u medijima, publikacijama, znanstvenim radovima, filmovima i knjigama u zadnjih petnaestak godina te su, moguće, dio globalnoga trenda seksualne permisivnosti (Štulhofer i sur., 2004). To se ponajprije odnosi na populaciju mladih, o čemu govore komparativni podaci iz 1986. i 1999. godine (Marinović Jerolimov, 2002).¹¹

I ovo je istraživanje pokazalo da dominantno katolička populacija u Hrvatskoj odstupa od učenja Katoličke crkve u pitanjima braka i seksualnosti. Najpermisivnija je s obzirom na upotrebu kontracepcijskih sredstava, seksualne odnose prije braka i rastavu braka, kao i na život u izvanbračnoj zajednici i rađanje izvanbračne djece. To su najupečatljiviji podaci ove analize. Naime, istraživana populacija, osobito njezin većinski religiozni dio, inače značajno pod utjecajem tradicionalnoga vrijednosnog sklopa (Labus, 2005), ovdje pokazuje permisivnost koja značajno odstupa od "deklariranoga modela". Upravo se u tome očituje miješanje tradicionalnih i modernih vrijednosti i ponašanja. U nekim su aspektima stavovi hrvatskih građana određeni tradicionalnim, patrijarhalnim stavovima i vrijednostima (stav da žena u brak treba ući nevinu), no očito je da su u drugim pitanjima braka (rastave, života u izvanbračnoj zajednici, rađanju izvanbračne djece) i seksualnosti znatno liberalniji, što upućuje na proces individualizacije pod utjecajem modernizacije, bar na razini iskazanih stavova.

Ono što je očito jest činjenica da je za našu populaciju još uvijek izrazito većinski neprihvatljiva homoseksualnost te legalizacija prostitucije. O toj se tematici u hrvatskom društvu počelo ozbiljnije raspravljati tek zadnjih desetak godina. Stavovi o tim pitanjima izazivat će kontroverze i dalje, no zanimljivo će biti pratiti razvoj stavova hrvatskih građana na tom području, pod uvjetom veće modernizacije, pluralizacije i demokratizacije društva te razvoja/promjena zakonodavstva. U prilog tomu govori i činjenica da oko 48% ispitanika iz Hrvatske smatra da nije prikladno kada se velike kršćanske Crkve bave istospolnim odnosima (Ančić i Zrinščak, 2012).

Činjenica da su navedeni stavovi najviše pod utjecajem obrazovanja, dobi te prostorne dihotomije urbano – ruralno potvrđuje drugu hipotezu, ali i upućuje na legitimnost interpretacije u sklopu kontinuuma tradicionalno – moderno, konzervativno – liberalno, zatvoreno – otvoreno. U tom smislu istraživana (dominantno kršćanska, odnosno katolička) populacija pokazuje mješavinu tradicionalnosti i modernosti, odnosno konzervativnosti i liberalnosti. Je li uočeni trend sma-

njenja seksualne permisivnosti utvrđen na populaciji studentske mladeži povezan s vjerničkom retradicionalizacijom indikator budućih promjena, treba tek vidjeti.

BILJEŠKE

¹ Autori zahvaljuju anonimnim recenzentima na vrlo korisnim primjedbama.

² Primjer su recentne rasprave oko uvođenja zdravstvenog odgoja u hrvatske javne osnovne škole te inicijativa da se u Ustav RH unese odredba po kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca.

³ Izvor: <http://www.dzs.hr>

⁴ Mnogo je enciklika i dokumenata u kojima su izneseni stavovi Crkve o tim pitanjima: npr. *Arcanum divinae sapientiae* (1880), *Casti Conubii* (1930), *Humanae vitae* (1968), *Persona humana* (1975), *Evangelium vitae* (1995), *Odgojne smjernice o ljudskoj ljubavi. Obrisu spolnog odgoja* (1983), *Ljudska spolnost: istina i značenje. Odgojne smjernice u obitelji* (1995), *Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja. Odgovori na neka aktualna pitanja* (1987) itd. (Baloban i Črpić, 2000; Selling, 2001).

⁵ U ovom je istraživanju indeks individualnoga morala konstruiran iz varijabli koje se odnose na stavove o rastavi braka, pobačaju, homoseksualnosti, eutanaziji i usputnom seksu (Baloban i Črpić, 2005, str. 238).

⁶ Više o uzorku vidi u Marinović Jerolimov, 2005.

⁷ Stopa pristajanja (*response rate*) u sklopu ISSP-a bila je 0,463. U ISSP projektu rabi se AAPOR-ova (American Association for Public Opinion Research) metodologija praćenja terenske provedbe istraživanja te metode računanja stope prihvaćanja, stope odbijanja i stope kooperacije (http://www.aapor.org/Response_Rates_An_Overview1.htm). U DRP projektu nije uzeta ovakva metodologija, pa se stopa pristajanja ne može uspoređivati.

⁸ Iako se brak u hrvatskoj populaciji visoko vrednuje (Baloban i Črpić, 2000), stopa rastava brakova u nas raste. Dok je 2011. godine gotovo svaki četvrti brak završio rastavom (Razvedeni brakovi u 2011. – Statistička izvješća, <http://www.dzs.hr>), primjerice 1997. godine to je bio slučaj tek sa svakim šestim brakom (Puljiz, 1995). Istodobno je utvrđen i pad sklopljenih brakova.

⁹ Razlike između ovih skupina analizirane su analizom varijance, pri čemu je napravljena *post-hoc* analiza. U *post-hoc* analizi s obzirom na homogenost, odnosno nehomogenost, varijanci skupina uzeti su konzervativni Scheffeov test, odnosno Tamhaneov T2 test, a dodatno i test Bonferronijeve korekcije višestrukih komparacija, kako bi se izbjeglo slučajno odbacivanje nulte hipoteze.

¹⁰ U regresijskoj analizi upotrijebljena je skala od sedam stupnjeva, koja je detaljnije prikazana u ulomku gdje su prikazane nezavisne varijable.

¹¹ Radi se o istraživanjima *Položaj, svijest i ponašanje mlade generacije Hrvatske* iz 1986. g. i *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene* iz 1999. g. Dok je 1986. godine tvrdnja da "homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i da ih treba najoštrije kažnjavati" bila potpuno prihvatljiva za 38% uvjerenih vjernika i 18% nereligioznih i protivnika religije, 1999. godine prihvatljivost te tvrdnje bila je značajno niža – za 19% uvjerenih vjernika i 9% nereligioznih (Marinović Jerolimov, 2002, str. 115).

PRILOG 1

Socio-religijska struktura – DRP 2004. i ISSP 2008./2009.

Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj 2004. (N = 2220)

International Social Survey Programme 2008/2009 (N = 1201)

Religijska samoidentifikacija (%)		Religijska samoidentifikacija (%)	
Uvjereni vjernici	40,5	Izrazito i vrlo religiozni	29,9
Religiozni	37,6	Donekle religiozni	47,2
Nesigurni i ravnodušni	13,3	Ni religiozni ni nereligiozni	11,8
Nereligiozni i protivnici religije	8,5	Nereligiozni	11,1
Religijska praksa (%)		Religijska praksa (%)	
Nikada	17,2	Nikada	14,4
Mjesečno i rjeđe	53,7	Mjesečno i rjeđe	64,4
Tjedno i češće	29,1	Tjedno i češće	21,3

PRILOG 2

Koeficijenti korelacije prediktorskih i kriterijskih varijabli – ISSP 2008./2009.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 Seksualni odnosi prije braka	-								
2 Seksualni odnosi s nekim drugim osim supruga/e	0,081**	-							
3 Seksualni odnosi osoba istoga spola	0,206*	0,159*	-						
4 Dob	0,150*	-0,071***	0,161*	-					
5 Spol	0,043	0,011	-0,107*	0,022	-				
6 Obrazovanje	-0,153*	0,013	-0,184*	-0,179*	-0,104*				
7 Rezydencijalni status	0,134*	0,047	0,174*	0,019	-0,030	-0,235*	-		
8 Religijska samoidentifikacija	-0,232*	-0,057***	-0,201*	-0,081**	-0,121*	0,147*	-0,095*	-	
9 Odlazak u crkvu	0,215*	0,092*	0,224*	0,098*	0,173*	-0,169*	0,115*	-0,515*	-

*p < 0,001; **p < 0,01; ***p < 0,05

LITERATURA

Ančić, B. i Zrinščak, S. (2012). Religion in Central European societies: Its social role and people's expectations. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 5(1), 21–38.

Aračić, P., Črpić, G. i Nikodem, K. (2003). *Postkomunistički horizonti*. Đakovo: Teologija.

Baloban, S. i Črpić, G. (1998). Relevantne vrednote za uspješan brak i željeni broj djece. *Bogoslovska smotra*, 68(4), 619–640.

Baloban, S. i Črpić, G. (2000a). Bitne vrednote za uspješan brak u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 313–341.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 23 (2014), BR. 1,
STR. 111-132

MARINOVIĆ JEROLIMOV,
D., ANČIĆ, B.:
RELIGIOZNOST...

Baloban, S. i Črpić, G. (2000b). Spolnost – odnos prema seksualnom ponašanju. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 395–419.

Baloban, S. i Črpić, G. (2005). Moral u tranzicijskoj Hrvatskoj. U J. Baloban (Ur.), *U potrazi za identitetom: komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa* (str. 233–256). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Boneta, Ž. (2000). Stabilizacija vjerničke strukture i/ili njihanje klatna – religioznost u Istri: prilog socio-religijskoj karti Hrvatske. *Revija za sociologiju*, 31(3/4), 133–151.

Brajdić Vuković, M. i Štulhofer, A. (2012). 'The whole universe is heterosexual!': Correlates of homonegativity in seven South-East European countries. U K. Ringdal i A. Simkus (Ur.), *The aftermath of war: Experiences and social attitudes in the Western Balkans* (str. 217–234). Abingdon: Ashgate.

Carrette, J. R. (2000). *Foucault and religion: Spiritual corporality and political spirituality*. London: Routledge.

Cifrić, I. (2000). Percepcija nekih odnosa crkve i države i uloga crkve i religije u društvu. *Sociologija sela*, 38(supplement 1/2), 227–269.

Črpić, G. i Kušar, S. (1998.). Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj. *Bogoslovska smotra*, 68(4), 513–563.

Črpić, G. i Valković, M. (2000). Moral u Hrvatskoj u sociologijskoj perspektivi. *Bogoslovska smotra*, 70(1), 1–63.

Črpić, G. i Zrinščak, S. (2005). Između identiteta i svakodnevnog života: religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive. U J. Baloban (Ur.), *U potrazi za identitetom: komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa* (str. 45–84). Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Črpić, G. i Zrinščak, S. (2010). Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja*, 19(1–2), 3–27.

Goja, J. (2000). Neki aspekti religioznosti hrvatske mladeži 1986. i 1999. godine. *Politička misao*, 37(1), 148–159.

Goldberger, G. (2005). Revitalizacija religije u sjeni naslijeđa liberalne zakonske regulative: stavovi prema pobačaju. *Sociologija sela*, 43(2), 409–437.

Halman, L. (1995). Is there a moral decline? *International Social Science Journal*, 47(2), 419–439.

Hunt, S. J. i Yip, A. K. T. (2012). Introduction. U S. J. Hunt i A. K. T. Yip (Ur.), *Ashgate research companion to contemporary religion and sexuality* (str. 1–7). London: Ashgate.

Ingelhart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.

ISSP Research Group (2012). *International Social Survey Programme: Religion III – ISSP 2008*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA4950 Data file Version 2.2.0, doi:10.4232/1.11334

Kelley, J. (2001). Attitudes towards homosexuality in 29 nations. *Australian Social Monitor*, 4(1), 15–22.

Labus, M. (2000). Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. *Sociologija sela*, 38(1/2), 169–203.

Labus, M. (2005). Vrijednosne orijentacije i religioznost. *Sociologija sela*, 43(2), 383–408.

Mandarić, V. (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Marinović Jerolimov, D. (1999). Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine. U I. Grubišić i S. Zrinščak (Ur.), *Religija i integracija* (str. 187–203). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Marinović Jerolimov, D. (2000). Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela*, 38(supplement 1/2), 43–80.

Marinović Jerolimov, D. (2001). Religious changes in Croatia: Some empirical data from 1972, 1982 and 1999 in the Zagreb region. U I. Borowik i M. Tomka (Ur.), *Religion and social change in post-communist Europe* (str. 163–180). Krakow: Nomos.

Marinović Jerolimov, D. (2002). Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. U V. Ilišin i F. Radin (Ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 79–124). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Marinović Jerolimov, D. (2005). Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj: teorijsko-hipotetski okvir istraživanja. *Sociologija sela*, 43(2), 289–302.

Nikodem, K. (2011). Religija i crkva: pitanje institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu. *Socijalna ekologija*, 20(1), 5–30.

Puljiz, V. (1995). Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva). *Revija za socijalnu politiku*, 2(2), 123–130. doi:10.3935/rsp.v2i2.529

Sekulić, D. (2011). Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena. *Politička misao*, 48(3), 35–64.

Selling, J. A. (2001). *Embracing sexuality: Authority and experience in the catholic church*. Aldershot: Ashgate.

Štulhofer, A. i Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *The Journal of Sex Research*, 46(1), 24–32. doi:10.1080/00224490802398373.

Štulhofer, A., Anterić, G. i Šlosar, S. (2004). Seksualna permisivnost, egalitarnost i odgovornost: longitudinalno istraživanje seksualnosti u kasnoj adolescenciji, 1998–2003. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), 31–44.

Vrcan, S. (1990). Omladina, religija, crkva. U V. Ilišin, F. Radin, H. Štimac i S. Vrcan (Ur.), *Ogledi o omladini osamdesetih* (str. 111–150). Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Vrcan, S. (2001). *Vjera u vrtlozima tranzicije*. Split: Dalmatinska akcija.

Widmer, E. D., Treas, J. i Newcomb, R. (1998). Attitudes toward non-marital sex in 24 countries. *The Journal of Sex Research*, 35(4), 349–358. doi:10.1080/00224499809551953

Yip, A. K. T. i Nynäs, P. (2012). Re-framing the intersection between religion, gender and sexuality in everyday life. U A. K. T. Yip i P. Nynäs (Ur.), *Religion, gender and sexuality in everyday life* (str. 1–16). Farnham: Ashgate.

Zrinščak, S., Črpić, G. i Kušar, S. (2000). Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 233–235.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 23 (2014), BR. 1,
STR. 111-132

MARINOVIĆ JEROLIMOV,
D., ANČIĆ, B.:
RELIGIOZNOST...

Religiosity and Attitudes Towards Sexuality and Marriage of the Adult Population in Croatia

Dinka MARINOVIĆ JEROLIMOV, Branko ANČIĆ
Institute for Social Research, Zagreb

Attitudes of the adult population in Croatia on some of the issues in the field of marriage and sexuality are analysed in this paper. The aim was to explore the extent to which it is a dominantly Christian, specifically Catholic population in accordance with norms of traditional church morality in these issues, and if recent data show any changes in this respect. Based on previous research considering congruence with church moral norms in the field of sexuality and marriage, a general hypothesis on religious respondents as a heterogeneous group was set. This implies that a higher religiosity (observed through indicators of religious identification and practice) points to the lower permissiveness in attitudes toward sexuality and other issues in the area of marital relations. The paper used data from two studies: *Social and Religious Change in Croatia (SRC)* from 2004 and the *International Social Survey Programme (ISSP)* module Religion from 2008/2009. The analysis showed that religious respondents are not a homogenous group, while an indicator of religious practice proved to be a consistent predictor of a greater chance that those respondents who regularly attend church for religious services are more traditional in attitudes about sexuality and marriage. However, the findings indicate the presence of a combination of traditional and modern values in the population of believers. In the context of socio-demographic and socio-structural correlates, younger respondents, better educated, males and those in urban areas show a greater permissiveness in the investigated attitudes.

Keywords: religiosity, sexual permissiveness, marriage